

Проблеми забезпеченості та ефективності використання земельних ресурсів в сільському господарстві Чернівецької області

Розглянуто вплив процесу реформування аграрного сектору на ефективність сільськогосподарського виробництва у Чернівецькій області, причини зниження обсягів виробництва. Проаналізовано землезабезпеченість, перерозподіл та ефективність використання сільськогосподарських угідь. Розглянуто причини низької ефективності використання сільськогосподарських угідь, зокрема погіршення родючості, деградацію земель, недостатнє внесення добрив. Запропоновано заходи підвищення ефективності використання земельних ресурсів.

Ключові слова: земельні ресурси, сільськогосподарські угіддя, реформування сільського господарства, родючість ґрунтів, ефективність виробництва.

Земля є основою життєдіяльності людини, найважливішою частиною природного середовища, невід'ємною та основною умовою функціонування суспільного виробництва. У сільському господарстві земля є найважливішим виробничим фактором, головним засобом виробництва, тобто є одночасно і засобом праці, і предметом праці.

Земельні ресурси як складова сільськогосподарського виробництва характеризуються певними особливостями. Так, земля не однакова за рівнем економічної родючості, тому й витрати на виробництво одиниці сільськогосподарської продукції різні. У процесі використання родючість землі може покращуватися або погіршуватися. Використання землі у сільськогосподарському виробництві перебуває у прямій залежності від природних умов та зональних особливостей. У різних зонах з неоднаковими ґрунтово-кліматичними умовами для обробітку ґрунту застосовуються різні системи машин, які найповніше враховують регіональні відмінності і відповідають конкретним умовам виробництва. Земля не є результатом людської праці, тому не можна збільшити її розміри або створити заново, також вона є просторово обмеженою. Проте найважливішою особливістю землі ми вважаємо те, що її не можна замінити ніяким іншим фактором виробництва. За даними вчених, родючість ґрунтів щороку погіршується, а втрати продуктивних сільськогосподарських угідь у світі в середньому становлять 15 млн. га на рік [1, с. 154]. З іншого боку, земля забезпечує виробництво 98% продуктів харчування, а також захищає та фільтрує питну воду та переробляє поживні речовини, що є вигідним не тільки для людей, але й для рослин та тварин [2, с. 38–43]. Крім того, чисельність населення у світі постійно зростає, а отже, зростає й потреба в продуктах харчування, що, своєю чергою, вимагає залучати до обробітку все більші площі сільськогосподарських угідь або ж ефективніше використовувати наявні. Все це в кінцевому підсумку може привести до того, що в майбутньому земля перетвориться на один із найдефіцитніших товарів. Щоб цього не трапилось, необхідно особливу увагу приділяти збереженню родючості ґрунтів, раціональному та ефективному їх використанню, підвищенню урожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тварин тощо.

Проблемам землекористування у сільськогосподарському виробництві присвячені праці багатьох вчених, зокрема, С. Березюка, С. Дорогунцова, В. Месель-Веселяка, А. Мельника, З. Паньківа, П. Саблука, М. Федорова, Г. Черевка та ін. Однак, незважаючи на ґрунтовні дослідження та значні напрацювання, дана проблема все ще залишається актуальною і потребує подальших поглиблених досліджень.

Метою даної статті є аналіз впливу процесу реформування аграрного сектору на рівень інтенсивності використання сільськогосподарських угідь та на їхній перерозподіл за землевласниками та землекористувачами на прикладі Чернівецької області.

Протягом двох останніх десятиріч в Україні відбувався процес реформування сільського господарства. Наслідком проведених реформ є зниження виробництва валової продукції сільського господарства. Так, виробництво валової продукції сільськогосподарськими підприємствами Чернівецької області зменшилося у 2009 р., порівняно з 1990 р., на 21,9%, в тому числі виробництво продукції рослинництва – на 3,5%, виробництво продукції тваринництва – на 36,1% [3, с. 38]. Результатом зниження обсягів виробництва продукції сільського господарства є значне відставання від науково обґрунтованих норм споживання населенням основних продуктів харчування. Зокрема, у Чернівецькій області у 2009 р. проти 1990 р., споживання хліба і хлібопродуктів зменшилося на 17,7%, м'яса і м'ясопродуктів – на 22,1%, молока і молочних продуктів – на 24,8%, яєць – на 19,5%, картоплі – на 43,8%, фруктів і ягід – на 56,3% тощо [3, с. 46]. Отже, під загрозою опинилася продовольча безпека України, яка є важливою складовою національної економічної безпеки. Різні українські вчені по-своєму трактують причини спаду обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Так, на думку професора Г. Черевка, головною причиною є відсутність достатнього рівня наукового обґрунтування економічних реформ і надмірна заполітизованість процесу їх реалізації, а також допущення ряду помилок під час реформування економічного механізму в Україні, головною з яких є ігнорування дії об'єктивних економічних законів [4, с. 77]. Вчені з ННЦ «Інститут аграрної економіки», навпаки, вважають, що реформа аграрного сектору в цілому і земельних відносин зокрема в Україні була науково обґрунтованою, теоретично дослідженою, нормативно забезпеченою і практично впровадженою. Причину спаду обсягів виробництва вони вбачають не у зміні права власності на землю, як наполягають ліві політичні сили, а, навпаки, у стримуванні цього процесу. З 2000 р., коли зміна права власності на землю нарешті призвела до створення нових господарських структур та збільшення обсягів землеволодіння в особистих селянських та фермерських господарствах, обсяги виробництва сільськогосподарської продукції почали поступово зростати [5, с. 3–13].

У процесі реформування сільського господарства у Чернівецькій області, як і в Україні в цілому, відбулася трансформація колективної форми власності на землю у приватну. Внаслідок цього об'єктивною необхідністю стало формування нових господарських структур. На сьогодні існують три форми господарювання, які відповідають вимогам різного бізнесу – дрібного, середнього та великого – це особисті селянські та фермерські господарства, а також сільськогосподарські підприємства ринкового типу. Здійснено також перерозподіл земель між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими та особистими селянськими господарствами (табл. 1). Якщо у 1990 р. сільськогосподарські підприємства Чернівецької області (колгоспи та радгоспи) використовували 86,8% площі сільсько-

Таблиця 1

Розвиток форм господарювання в сільському господарстві Чернівецької області*

Форми господарювання	Площа сільськогосподарських угідь		Виробництво валової продукції					
			всього		в т. ч.			
	тис. га				%		рослинництва	
			млн. грн.	%			млн. грн.	%
1990 р.								
Всього			2641,6	100,0	1153,2	100,0	1488,4	100,0
в т. ч. сільськогосподарські підприємства	410,3	86,8	1564,3	59,2	765,2	66,4	799,1	53,7
фермерські господарства	-	-	-	-	-	-	-	-
особисті селянські господарства	62,5	13,2	1077,3	40,8	388,0	33,6	689,3	46,3
2000 р.								
Всього	458,6	100,0	1662,1	100,0	862,6	100,0	799,5	100,0
в т. ч. сільськогосподарські підприємства	239,4	52,2	273,7	16,5	187,4	21,7	86,3	10,8
фермерські господарства	7,7	1,7	9,3	0,5	8,5	1,0	0,8	0,1
особисті селянські господарства	211,5	46,1	1379,1	83,0	666,7	77,3	712,4	89,1
2009 р.								
Всього	449,2	100,0	2064,4	100,0	1112,6	100,0	951,8	100,0
в т. ч. сільськогосподарські підприємства	98,2	21,9	396,6	19,2	187,4	16,9	209,2	22,0
фермерські господарства	28,1	6,3	42,1	2,1	33,8	3,0	8,3	0,9
особисті селянські господарства	322,9	71,8	1625,7	78,7	891,4	80,1	734,3	77,1

* Розраховано і складено за даними [3, с. 35; 3, с. 49; 3, с. 100–101].

господарських угідь, а особисті селянські господарства – 13,2%, то у 2000 р. цей показник відповідно становив 52,2% та 46,1%, а новостворені фермерські господарства отримали у використання 1,7% площі сільськогосподарських угідь області. У 2009 р. ситуація докорінно змінилася, і вже лівова частка сільськогосподарських угідь (71,8%) використовується особистими селянськими господарства-

ми, а в розпорядженні сільськогосподарських підприємств їх залишилося лише 21,9%. Фермерським господарствам належить усе ще незначна частка площі сільськогосподарських угідь, лише 6,3%, але вона має тенденцію до зростання.

Відповідним чином змінювалися й обсяги виробництва валової продукції сільського господарства. Так, у 1990 р. у сільськогосподарських підприємствах вироблялося 59,2% вартості валової продукції, а у 2009 р. – вже лише 19,2%. В особистих селянських господарствах цей показник відповідно становив 40,8% та 78,7%. Питома вага фермерських господарств у виробництві валової продукції сільського господарства протягом аналізованого періоду була незначною.

Забезпеченість населення земельними ресурсами в Чернівецькій області є хоч і меншою за середню по Україні, але все одно досить високою. Так, протягом 1990–2009 рр. у середньому по області на душу населення припадало 0,36 га ріллі [3, с. 113; 6, с. 278; 7, с. 344]. Для порівняння: в середньому по Україні цей показник становить 0,66 га, по Європі – 0,26 га, в цілому у світі – 0,29 га [8, с. 47–53]. Ми схилиємось до думки тих вчених, які прогнозують у перспективі в Україні зростання землезабезпеченості у зв'язку із зменшенням кількості населення. Так, за прогнозними розрахунками у 2050 р. землезабезпеченість буде становити 0,93 га на душу населення [9]. Оскільки кількість населення Чернівецької області теж має тенденцію до зменшення, то ймовірно передбачити, що землезабезпеченість по області теж зростатиме.

Ефективність використання сільськогосподарських угідь прямо залежить від зміни їхньої родючості. У свою чергу, родючість землі покращується або погіршується під впливом систем внесення добрив та захисту рослин. Зокрема, система внесення добрив має вирішальне значення для збереження та підвищення вмісту гумусу у ґрунті, оскільки гумус утворюється з органічної речовини, яка надходить у ґрунт з органічними добривами, а головною вимогою створення оптимального балансу гумусу є позитивний рівень повернення азоту з добривами. Отже, нестабільне та не в повному обсязі внесення мінеральних та органічних добрив може викликати погіршення родючості ґрунту та значне виснаження запасів поживних речовин. Проблема зниження родючості та виснаження землі не є новою, характерною лише для України або лише для ХХІ ст. Виснаження земель, як одну з причин занепаду держави, виділив ще у 1526 р. відомий учений Микола Коперник у процесі розробки на замовлення польського короля Сигізмунда I трактату про причини занепаду держави [4, с. 78]. На сьогодні в Україні виснаження земель йде високими темпами. Для їх зниження ми вважаємо за доцільне зобов'язати орендарів сільськогосподарських угідь дотримуватися науково обґрунтованих сівозмін та норм внесення органічних і мінеральних добрив.

Аналізуючи динаміку внесення мінеральних добрив сільськогосподарськими підприємствами Чернівецької області, необхідно зауважити, що у 1990 р. удобрювалося 285,5 тис. га, або 96,3% посівних площ, та вносилося 232 кг діючої речовини на 1 га посівної площі. У 2000 р. удобрено лише 63,5 тис. га, або 32,5% посівних площ, та внесено 20 кг діючої речовини на 1 га посівної площі. У 2009 р. ці показники відповідно становили 73,0 тис. га (64,9%) та 55 кг [7, с. 164]. Отже, ситуація не є надто оптимістичною. У 2009 р. хоч і спостерігається тенденція до позитивних зрушень, однак рівня 1990 р. все ще не досягнуто.

Ще складнішою є ситуація із внесенням органічних добрив. Так, ще у 1990 р. питома вага удобреної органічними добривами посівної площі становила лише 20,6% (61,2 тис. га), у 2000 р. цей показник знизився до 4,7% (9,2 тис. га), а у

2009 р. становив усього 1,9% (2,1 тис. га). На 1 га посівної площі вносилося відповідно 11,6 т, 2,4 т та 0,4 т органічних добрив [7, с. 164]. Як бачимо, позитивних зрушень щодо внесення органічних добрив не спостерігається. Зауважимо, що низький рівень внесення мінеральних та органічних добрив не лише призводить до виснаження земель, але й не дає можливості реалізуватися генетичному потенціалу сільськогосподарських культур.

Ефективність використання сільськогосподарських угідь характеризується також урожайністю сільськогосподарських культур. У господарствах усіх форм власності Чернівецької області у 2009 р., порівняно з 1990 р., урожайність зернових та зернобобових культур зменшилася на 13,8%, у тому числі урожайність пшениці – на 26,5%, урожайність цукрових буряків зменшилася у 2,5 рази, урожайність картоплі – на 3,2%. Протягом аналізованого періоду тенденцію до зростання мала лише урожайність овочів та плодів і ягід, які відповідно зросли на 28,6% та 81,1% [7, с. 56]. Ці дані свідчать про те, що сільськогосподарські угіддя, зайняті більшістю видів основних сільськогосподарських культур, використовуються неефективно. З метою забезпечення подальшого належного розвитку агропромислового комплексу України необхідно вживати комплексних заходів щодо покращення експлуатації сільськогосподарських угідь.

Підвищенню ефективності використання сільськогосподарських угідь сприяє науково обґрунтована меліорація земель. Зокрема, продуктивність осушених земель зростає у 1,5–2 рази. Площа осушених земель у Чернівецькій області у 1990 р. становила 118,4 тис. га, у 2000–2009 рр. – 121,8 тис. га [7, с. 144]. Чернівецька область перебуває на II місці в Україні за площею кислих ґрунтів. На її територію припадає 18% (670 тис. га) площі кислих ґрунтів України. Всього по Україні площа кислих ґрунтів становить 3,7 млн. га [10, с. 38–43]. Причинами окислення ґрунтів є необґрунтовано малі норми внесення добрив, а також підкислені опади та внесення у значних обсягах фізіологічно і хімічно кислих добрив.

Аналізуючи ефективність сільськогосподарського виробництва (табл. 2), бачимо, що сільське господарство Чернівецької області у 2009 р. все ще залишалося збитковим, в першу чергу за рахунок збитковості тваринництва. Виробництво сільськогосподарської продукції у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у 2009 р., порівняно з 1990 р., зменшилося у 5,7 рази, а порівняно з 2000 р., зросло у 3,5 рази, однак відбулося це не лише за рахунок зростання вартості продукції, але також за рахунок зменшення площі сільськогосподарських угідь, які були у користуванні сільськогосподарських підприємств. Рослинництво протягом аналізованого періоду було прибутковим, але прибуток як у цілому по галузі, так і в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь характеризувався тенденцією до зменшення, відповідно зменшувався й рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва. Прибутків, які надходять від реалізації продукції рослинництва, здебільшого недостатньо для відтворення виробництва, а амортизаційні відрахування при збитковому виробництві взагалі втрачають свою економічну сутність.

Головним фактором, який спричинив низьку ефективність сільськогосподарського виробництва, ми вважаємо недосконалість процесу ціноутворення, тобто диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію.

Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що використання сільськогосподарських угідь у Чернівецькій області характеризується низькою ефективністю.

Таблиця 2

Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах Чернівецької області*

Показники	1990 р.	2000 р.	2009 р.
Виробництво с.-г. продукції – всього, млн. грн.	1564,3	273,7	396,6
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	381,3	114,3	403,9
Прибуток від реалізації с.-г. продукції – всього, млн. грн.	174,5**	- 6,8	- 6,1
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	42,5***	- 2,8	- 6,2
Рівень рентабельності виробництва с.-г. продукції, %	29,0	- 4,8	- 1,1
В т. ч. виробництво продукції рослинництва, млн. грн.	765,2	187,4	187,4
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	186,5	78,3	190,8
Прибуток від реалізації продукції рослинництва, млн. грн.	63,0**	15,9	1,4
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	15,4***	6,6	1,4
Рівень рентабельності виробництва продукції рослинництва, %	50,3	21,2	0,5
В т. ч. виробництво продукції тваринництва, млн. грн.	799,1	86,3	209,2
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	194,8	36,0	213,0
Прибуток від реалізації продукції тваринництва, млн. грн.	78,0**	- 22,7	- 7,5
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	19,0***	- 9,5	- 7,6
Рівень рентабельності виробництва продукції тваринництва, %	21,6	- 34,3	- 2,9

* Розраховано і складено за даними [3, с. 35; 3, с. 42; 3, с. 49].

** млн. крб.

*** тис. крб.

Для її підвищення необхідне здійснення певних заходів. Зокрема: протидія деградації ґрунтів, підвищення або хоча б збереження їхньої родючості за рахунок внесення в необхідному обсязі мінеральних та органічних добрив, застосування засобів захисту рослин, дотримання науково обґрунтованих сівозмін, своєчасне технічне обслуговування виробничого процесу тощо.

Підвищення ефективності аграрного виробництва, а отже й ефективності використання сільськогосподарських угідь, сприяє також державна підтримка аграрного сектору, яка широко застосовується у всіх країнах світу, високорозвинених країнах у тому числі. Особливо ефективною, на наш погляд, є державна підтримка у формі прямих платежів, що безпосередньо не залежить від того, які сільськогосподарські культури вирощує підприємство. Дані платежі розраховуються на основі прямих платежів на 1 га посівів, ліквідовуючи прямий зв'язок між сумою допомоги, яка надається, та обсягом виробленої продукції.

Зазначимо також, що створені в процесі трансформації господарські формування потрібно удосконалювати, забезпечуючи поєднання інтересів виробників і власників. Удосконалення потребує також економічний механізм господарювання, зокрема процес ціноутворення, в основі якого повинно бути використання показника норми прибутку, що враховує оборотність капіталу.

Список використаних джерел

1. Паньків З. П. Земельні ресурси : навч. посіб. / З. П. Паньків. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. – 272 с.

2. Наші ґрунти: бажані, під загрозою й охороною // Пропозиція. – 2010. – №10. – С. 38–43.
3. Сільське господарство Чернівецької області у 2009 р. : статистичний збірник / [відп. ред. А. В. Ротар]. – Чернівці : ГУС у Чернівецькій області, 2010. – 179 с.
4. Черевко Г. В. Державне регулювання економіки в АПК : навч. посіб. / Г. В. Черевко. – К. : Знання, 2006. – 339 с.
5. Саблук П. Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – 12. – С. 3.–13.
6. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2005 рік / [за ред. А. В. Ротаря]. – Чернівці : ГУС у Чернівецькій області, 2006. – 477 с.
7. Статистичний щорічник Чернівецької області за 2010 рік / [за ред. А. В. Ротаря]. – Чернівці : ГУС у Чернівецькій області, 2011. – 598 с.
8. Березюк С. В. Сучасні проблеми землекористування в сільському господарстві / С. В. Березюк, Ю. Б. Березюк // Економіка АПК. – 2011. – №5. – С. 47–53.
9. Дорогунцов С. І. Сільське господарство, його структура. Розміщення продуктивних сил України / С. І. Дорогунцов. – Безкоштовна бібліотека для студента. – Режим доступу : <http://www.shram.kiev.ua/lib/article46article4334.shtml>.
10. Мельник А. Закислення ґрунтів – проблема землеробства України / А. Мельник // Пропозиція. – 2010. – №10. – С. 38–43.

Гилка М. Д. Проблемы обеспеченности и эффективности использования земельных ресурсов в сельском хозяйстве Черновицкой области.

Рассмотрено влияние процесса реформирования аграрного сектора на эффективность сельскохозяйственного производства в Черновицкой области, причины снижения объемов производства. Проанализированы обеспеченность земель, перераспределение и эффективность использования сельскохозяйственных угодий. Рассмотрены причины низкой эффективности использования сельскохозяйственных угодий, в частности ухудшение плодородия, деградация земель, недостаточное внесение удобрений. Предложены меры повышения эффективности использования земельных ресурсов.

Ключевые слова: земельные ресурсы, сельскохозяйственные угодья, реформирование сельского хозяйства, плодородие почв, эффективность производства.

Hylka M. D. The Problems of Supply and Efficiency of Use of Land Resources for Agriculture in Chernivtsi Region.

The influence of agricultural reform on the efficiency of agricultural production in Chernivtsi region and the reasons for reduced production are considered. Supply of land, redistribution and efficiency of agricultural land use are analyzed. The reasons for low efficiency of agricultural land use, including the deterioration of fertility, land degradation and lack of fertilizers are outlined. Some measures for land use efficiency improving are suggested.

Key words: land resources, agricultural land, agricultural reform, soil fertility, production efficiency.

Надійшло 16.02.2012 р.